

*Третьякова К. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри методики викладання іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету*

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНА МІСІЯ НЕОЛОГІЗМІВ У МОВІ

Анотація. В останні десятиріччя інтерес філологів зосереджено на антропоцентричному, функціонально-прагматичному аспекті новоутворень, появи та закріпленні нових значень. Лінгвістична прагматика – порівняно новий напрям мовознавства, поява якого в 30-ті рр. ХХ ст. завдячує праці «Основи теорії знаків» американського філософа Ч.В. Морріса. У сучасному тлумаченні прагматики превалює так званий «людський фактор», коли людина відбирає мовні одиниці, проте є обмеженою в їх виборі в соціумі та ефекті впливу на учасників комунікації. Таким чином, посилюється зв'язок між прагматикою та активними процесами номінації.

Активізація мовних процесів сприяє розвитку прагматики, прагматично марковані одиниці є легко впізнаваними, а їхня влучність не лише для адресанта, але й для адресата прямо залежна від особистісних характеристик комунікантів. Прагматика оцінює «живе» мовлення, мовлення «в русі», адже комуніканти здатні регулювати способи вираження думки самостійно, синхронно, безвідносно до закріплених норм та правил. Виникнення неологізмів зумовлене необхідністю швидкого осмислення та/або переосмислення із подальшою номінацією реалій оточуючого світу тут і зараз.

Проникнення неологізмів мовлення не лише осучаснює його, але певним чином прив'язує до моменту своєї появи активним функціонуванням.

Активне збагачення лексики новотворами пояснюється впливами історичних та технологічних змін. Конотативна інформація передається мовцями швидше, ніж денотативна через невизначеність «долі» неолексем. Неосемеми, як свіжі змісти слів, є залежними від внутрішньомовних та зовнішньомовних факторів.

У праці описано та унаочнено шляхи творення неологізмів від зміни плану змісту до повної асиміляції запозичень, okazіоналізмів та метафоричних переносів; обґрунтовано тенденції та причини появи неологізмів у мові. Розкрито сутність неологізованої лексики в аспекті доцільності та практичності наповнення словника; доведено, що дериваційні процеси всередині неологізмів є здебільшого морфологічними; зацентовано на дієвості поняття «універсальної мовної категорії» щодо явища полісемії.

Ключові слова: неологізм, лексичний неологізм, семантичний неологізм, неосемема, неолексема, полісемія, прагматика, лінгвопрагматика, номінація.

Постановка проблеми. Звернення до проблем неологізмів зумовлене як антропоцентричністю новотворень, які прагматично націлені на людину з її потребами та ціннісними установками, так і антропоцентричним характером сучасної лінгвістики загалом. Необхідність вивчення специфіки неологізмів виникає у зв'язку із диференційованим вибором конкретного мовного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіюванням нових лексичних одиниць у вітчизняному мовознавстві присвятили свої наукові розвідки М. Гладкий, А. Москаленко, О. Сербенська, І. Огієнко, О. Стишов, Д. Мазурик, А. Нелюба та ін. О. Селіванова у праці «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» визначає неологізм як «слово чи сполуку, використані мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття в новому значенні й усвідомлюються як такі носіями мови» [1, с. 417].

Метою статті є окреслення функціонально-прагматичної ролі неологізмів як індикаторів чутливості лексичної системи до найменших змін у мові.

Виклад основного матеріалу. Кожна семантична новизна породжує прагматичну новизну, отримує колоритну прагматичну функцію. На відміну від класичної лінгвістики, прагматика «використовує» мову не лише як засіб творення та вираження людських думок, але й як каталізатор думки читача чи слухача, скерованої на реалізацію комунікативних цілей. З точки зору прагматики, в комунікативному акті задіяні категорії, важливі для якості та оцінки будь-якого впливу (тип, задача, метод, засіб, результат, обставина, успішність тощо); невдачі у виборі мовної одиниці та меті застосування під час комунікації також акцентуються прагматикою. Отже, неологізми в доктрині прагматики набувають особливого змісту.

Лінгвопрагматика займається дослідженням конотації, зосереджуючись на вивченні «додаткової» інформації, прихованої в слові, тобто на сучасному етапі прагматика покликана відшукати особливий зміст у мовленні мовця та реципієнта.

Номінативна функція є провідною для основного числа нових слів.

Прагматична функція неологізмів невіддільна від їх комунікативної, а отже, і когнітивної функції. Так, мисленнєво-номінативна діяльність людини активізується разом із мовною та позамовною свідомістю, з її прагматичними установками [2, с. 717]. Яскраво виражене функціонально-стилістичне забарвлення неологізмів сприяє не лише їх частому вживанню, але й підсиленню інтересу до повідомлення загалом.

Нові «конфігурації» мови є свідченням масштабних і колозальних змін у соціумах. Якщо нові лексеми є свого роду реакцією на появу нових реалій, то неологізми/неосемеми сигналізують про зсуви в усвідомленні/переосмисленні реальності, інтенсифікацію асоціацій, переоцінку оточуючого світу носіями мови. Схожі прецеденти мають місце в усіх без винятку сучасних національних мовах і є відбитком поступової зміни національних картин світу.

Друге десятиріччя ХХІ століття багате на нові слова. Мовознавці пов'язують поживлення у творенні неологізмів зі:

1) складними періодами в історії країни (революціями, державними переворотами, війнами); 2) стрімкістю технологічного прогресу.

За походженням неологізми прийнято поділяти на: власне лексичні, лексико-семантичні, серед яких виділяються підтипи: загальномовні, узуальні, індивідуальні або контекстуально-мовленнєві. У класифікації неологізмів важливим також є джерело походження (власне мовні, запозичення), спосіб творення (лексичні та семантичні), okazіоналізми та потенціоналізми (слова, що можуть увійти до словника мови, проте ще не набули потрібного статусу для закріплення в ній). У підсумку маємо визнання неологізмів наслідком екстра- та інтролінгвістичних факторів.

Часто ознакою неологізмів є графічна, фонетична, граматична або семантична нестійкість. Саме графічне відтворення слова часто через транслітерацію, транскрипцію або вимову провокують дискусії та некоректне відтворення слова на письмі: на початку 2000-х рр. виникла суперечка навколо слова *браузер* (англ. browser), яке пропонували транслітерувати або ж писати на манер вимови в американському варіанті англійської мови: [ˈbraʊzə]. Нині точаться суперечки навколо слова *блоггер/блогер, блоггерський/блогерський*. Графічна нестабільність викликана також непослідовним використанням кирилиці та латиниці. Фонетичний різнобій проявляється через коливання в передачі звуків, відсутніх у мові, зокрема українській (*стрейч / стретч, блютуз / блютус, татч- / тач-*), а також через рухливість наголосу (*діскурс / дискурс*).

Грамматична адаптація неологізмів відбувається порівняно «безболісно», як правило, через незмінність, невідмінюваність слів-запозичень, проте з часом асиміляція нового слова може призвести не лише до «обростання» афіксами, але до відмінювання (переважно в розмовній мові), пор. *флеш-накопичувач – флешка; (на) флешці, (з) флешкою*.

Лексичні неологізми найчастіше є результатом деривації як процесу, що є основним засобом не лише поповнення, але часто лексико-семантичною адаптацією нових слів. Серед двох способів словотвору виділяють морфологічний та неморфологічний. До першого зараховуємо суфіксальний (*сток – стоковий; бутік – бутіковий; копірайтер*), префіксально-суфіксальний (*селфі – (по)селфітися, лайк – (по)лайкати, лайкнути*), словоскладання (дві або більше основи об'єднуються в одне слово): *інтерфейс, скріншот, фотосет* тощо.

Серед складноскорочених слів виділимо випадки складання початкових літер і цифр (*3D-ручка, 3D-принтер, 5D-кінотеатр*), окремих слів (*флеш-моб, бебі-бокс, шорт-лист* поряд із *скріншот, стартап*).

Для неосемем властиве розширення словотвірного гнізда, коли твірна основа за рахунок словотвірних афіксів актуалізується, набуває «свіжого» значення (*гальмо, гальмувати*, звідси *загальмований*, тобто некмітливий, тупий (пор. рос. *тормоз, тормозной, замедлят, тормознутый – скудоумие, несообразительность*)).

Спостерігаємо виникнення стійких словосполучень, таких як *«зайти/увійти в інтернет», «лазити по сайтах», «залізити на сайт»*; такі стали сполуки слів вважаються стилістично нейтральними, їхня функція суто номінативна, покликана якнайшвидше відреагувати на появу «нового» (неприйнятно казати «ходити по сайту» або ж «бігати по сайту»). Зауважимо, номінативна функція таких новотворень, що вико-

нують прагматичну місію, набувши статусу стилістично маркованих мовних одиниць, стає другорядною.

Перераховані випадки появи неологізмів є свого роду інноваціями лексичного рівня мовної системи.

Семантичні неологізми – нові значення слів, що виникли в результаті внутрішньолексемної семантичної деривації (епідигматики) на основі метафоричних та будь-яких інших переносних значень.

Семантичні неологізми – свіжі змісти відомих слів, тобто семантичні нововведення мають характер варіативності за такими схемами: 1) «старі» слова набувають цілком нового змісту, втрачаючи попередній; 2) у семантичній структурі слова помічається новий лексико-семантичний варіант (ЛСВ) при збереженні всіх існуючих.

Прецедент набуття або ж повної втрати словом змістового забарвлення лежить в області розширення або ж звуження твірної лексеми, наприклад, коли: 1) лексема змінює частотність і галузь/сферу вживання; 2) змінюється стилістичне забарвлення та маркування; 3) відбувається поява нового відтінку значення, але не самого значення і не завжди призводить до появи семантичного неологізму.

Тут вагому роль відіграє контекст, пор. *кіт-дисидент* – непокірна, загублена, тварина-втікач, котру розшукують господарі та *дисиденти* сталінських репресій. Вживання подібних слів надає повідомленню драматичності/жартівливості, часто є симптомом гнучкості семантики, ніж народженням нового слова.

Семантичні неологізми у співвідношенні з позначуваними реаліями можна поділити на такі групи:

1) раніше відоме слово називає свіжу реалію (*альтернатива* – різноманітні жанри рок-музики на противагу класичним, *адмініструвати* – втілювати в життя контроль за коректністю вводу і своєчасністю поповнення даних комп'ютерної мережі). Сюди можна додати неологізми на позначення деталей, операцій, програм, фахівців у галузі техніки, нової автотехніки, молодіжних субкультур, музичних напрямів, приладів (*девайсів*), предметів одягу;

2) відоме слово обростає новим змістом для позначення існуючих реалій (*капуста* – гроші, *стрілка* – зустріч, *в'їхати* – зрозуміти, *лівий* – недобрий, наділений негативними якостями, *китайський* – неякісний).

Першопричина такої неологізації бачається в потязі до експресії, спробі додати мовленню нетипової образності, хоча подібні неологізми є більш притаманними розмовній мові, сленгу або навіть жаргону певних верств населення;

3) відоме слово номінує трансформовану реалію (*модель, контора, дурман*). Лексема *модель* в останні роки зазнала розширення семантики із позначення «манекенниця», «натурниця» до гарно зі смаком вдягненої людини *із модельною* зовнішністю. Таким чином, лексема зазнає не повної трансформації, а висуває на передній план основні якості, характеристики позначуваного об'єкта. Додамо, тут йдеться не про появу омоніма, а лише про розширення «старого» змісту слова, тобто полісемію.

Новотвори іншомовного походження стають частовживаними, легковпізнаваними, контрастними, привабливими. До прикладу, словосполучення *PR – public relations – піар: піар-діяльність, піар-агентство, піар-менеджер* тощо. З метою штучного посилення інтересу до продукту використовується стратегія найменування заголовків, рубрик на кшталт – *Бомонд, Ноу-хау, Епіцентр, Форс-мажор, Хеппенінг, Прес-клуб* і т.п.

Активно входять у вжиток запозичення з греко-латинськими терміноелементами на зразок *наратив*, *гіпертекст*, *мета-текст*, *метамова* та інші [3, с. 288].

Семантична адаптація неологізмів має свої нюанси, адже в запозиченого слова засвоюється переважно одне-два значення або відтінки значень, що в подальшому провокує певні непорозуміння. До прикладу, слово *ангрейд* – термін, пов'язаний із модернізацією ПК та програмного забезпечення, в мові-джерелі англ. upgrade позначає оновлення взагалі, покращення тощо.

Сучасні мови «переповнені» неологізмами-запозиченнями: *рітейлер* (англ. retail – компанія роздрібною торгівлі), *франчайзи* (англ. franchise – компанія, що має право на ведення бізнесу), звідси *франшиза* (фр. franchise – комерційна концесія – вид відношень між суб'єктами ринку), *роялті* (англ. Royalty – компенсація, що регулярно сплачується за використання патента, авторського права) тощо. Розвиток інформаційних технологій призвів до активного вжитку в мові слів: *тег* (англ. tag – мітка, ключове слово), *девайс* (англ. device – пристрій із мікроелектронікою), *інтерактив* (англ. interaction – взаємодія), *дигітальна* (англ. digital – цифрова (камера)), *опція* (англ. option – вибір, додаткова функція). У побуті англіцизми-неологізми поступово витісняють старі слова типу «стіжка адміністратора», натомість маємо *ресепшин* (англ. reception – прийом), *дрес-код* (англ. dresscode – кодекс одягу) замість «форма одягу», *тренд* (англ. trend – напрямок, течія, тенденція).

Серед запозичень виділимо окремо лексеми із грецькими префіксами *а*, *анти-*, *архі-*, *пан-*, латинськими: *де-*, *контр-*, *транс-*, *ультра-* (*дегероїзація*, *трансобласний*, *ультраправий*); суфікси: *-изм*, *-ст*, *-ізіров-а (ть)*, *-єр* сучасних європейських мов [4, с. 113]. Ще у ХХ ст. стали продуктивними словотвірні моделі складних слів з елементами *авто-*, *агро-*, *аква-*, *аудіо-*, *аеро-*, *біо-*, *відео-*, *держ-*, *інтер-*, *між-* тощо. За цією моделлю в ХХІ ст. утворюються слова з новими коренями та терміноелементами *арт-*, *веб-*, *бізнес-*, *біт-*, *бейн-*, *бек-*, *вібро-*, *віп-*, *ВІЛ-*, *гей-*, *гейм-*, *інтернет-*, *інфо-*, *нарк-*, *нано-*, *еко-* і т.д.). З'явилися дієслова *ангрейдити*, *постити*, *сканувати*, *скопінастити*, *агритися*, прикметники (*геймзалежний*, *портальний*, *сайдинговий*, *смартфонний*, *снековий*, *софтовий*); у розмовній мові активно вживаються іменники *айтишник*, *торрентовка*, *шопоголик*, *віп(-)клієнт* [5, с. 240].

У гонитві за сучасністю носії мови занадто захоплюються вживанням новомодних «слівець», що не дивно, адже тотальна глобалізація стає неминучою, зближує людей і культури, взаємозбагачує, формує новий світогляд. Укорінилися у мові слова типу *хайп* у значеннях: 1) істерія або галас навколо якоїсь теми, людини, події; 2) високодохідні програми з інвестування, так звані «фінансові піраміди»; в цьому контексті «*хайпити*» позначає «обдурювання людей»; *лайк* – подобатися або ставити позитивну оцінку; *гаджет* – пристрій; *коучинг* – метод консалтингу та тренінгу; фраземи: *кавове лице* – обличчя невиспаної людини, котра не встигла зранку випити кави; *фейсбук-хвилинка* – невизначений період часу, проведений у соціальних мережах; *домашня сліпота* – збайдужіння, неувага до недоліків в інтер'єрі власного помешкання; *диванний воїн*, *рембо кімнатний* – загальна назва гравців в онлайн-ігри; *зашквар* – жаргонізм із значенням «негідно, негарно, непристойно». Доля цих і подібних неологізмів нині є невідомою, адже вони можуть увійти до активного прошарку, а можуть стати пасивною маловживаною лексикою.

Переносні значення, які виникли з окремих лексем, часто є відголоском соціально-політичних процесів і явищ: *оксамитовий*, тобто здійснений шляхом виборів, законно, *помаранчевий* (для України) і *тольпановий* (для Грузії) державні перевороти; *демонтаж* (знищення або докорінне перетворення (суспільних структур, системи правління тощо)); *придворний* (той, що служить інтересам влади, уряду, адміністрації тощо).

Щодо актуальних моделей розвитку багатозначності, це, в першу чергу, метафоричний перенос, заснований на схожості вражень, відчуттів, емоцій (*алергія* перен. «негативне ставлення, нетерпимість щодо когось, чогось»), *єпархія/пасіка* перен. «відомство; рід діяльності, інтереси»), проте цей зв'язок може швидко втратитися і не мати відповідної помітки у словниках (*деформація* «порушення нормального звичного впливу ходу, розвитку будь-яких явищ, подій», *закритий* «секретний, недосяжний»).

Інколи спостерігаємо метафоричну біномінацію, тобто переносне найменування з часом само стає джерелом переносу значення: *саркофаг* «спеціальна споруда для захоронення відходів ядерних реакторів для захисту оточуючого середовища від потрапляння в нього радіоактивних речовин»; *вампір* «людина, яка живе за рахунок енергії, життєвих сил інших»; *аура* «оточення, психологічний клімат у групі людей»; *кишеня* «сукупність грошей, капіталу в держави або певної людини». Зауважимо, що деякі неологізми мають занижену стилістичну маркованість, є сленговими (*закласти* «видати, зрадити кого-небудь; донести на когось», *зломити* «подолати систему захисту комп'ютера» та ін.).

Фіксуються випадки метонімії (*Європа* «все, що має відношення до західної культури, способу життя»; *офіціоз* «представники офіційної ідеології») та розширення значення: *драйв* в інформаційних технологіях позначає привід зовнішнього пристрою, звідси *драйвер* – системна програма, що керується зовнішнім пристроєм; в автосправі – *тест-драйв* – ходові випробування авто, перевірка автомобіля в русі, але такі випадки є поодинокими.

Неологізми «економлять» лексичні засоби (А. Мартіне) у вічному прагненні людини до мінімізації комунікативних зусиль; так з'явилися «свіжі» мовні одиниці із префіксом *пара-* у значенні «аномалія» (*параолімпіада*, *паранаска*), оказіональні неологізми з узуальною методикою словотворення: *біотектура* (біологічна + архітектура), *грибалка* (гриб + рибалка), *кар-мат* (картопля + томат) і т.п. Іншомовні творення закріплюються в мові, зокрема, через їхню довжину та лаконічність, *бекграунд* (минуле людини, її походження, освіта, професійна діяльність), *дедлайн* (крайній термін подачі/здачи чого-небудь), *юзер* (користувач ПК) тощо.

Не остання роль неологізмів у процесах евфемізації, завалюванні, приховуванні сутності явищ, пом'якшенні грубих нецензурних висловлювань. Евфемістична функція неологізмів реалізується і з метою усунення негативного ефекту, стресування або шокування комунікантів: словосполучення «*валютна лібералізація*», замість «підвищення ціни», *канцер* замість «рак»; *селадон* (назва препарату для стимулювання потенції) замість «підстаркуватий бабій». Неологічні фраземи в перифразах із негативною конотацією нейтралізують пряме значення слів: «*діти з проблемами*» замість

«діти з неблагополучних родин, діти-сироти»; «бананові республіки» для опису країн із «продажним урядом, зруйнованою економікою, великим зовнішнім боргом, розвинутою корупцією». Перифрастичні неологізми («афроамериканець») є політкоректними, містять нейтральну конотацію, але можуть не втратити негативної оцінки («чорні» стосовно осіб кавказької національності).

Висновки. Семантичні перетворення спричинені: 1) інтенсивністю змін, схильністю до інновацій у межах одного словотвірного гнізда; 2) демонстрацією тісного зв'язку з епохою, історичним моментом, подією, політичною ситуацією. Семантичні перетворення схильні до швидкої деактуалізації; самостійної й повноцінної семантики через непевний граматичний статус набувають далеко не всі неологізми.

Словотвірні процеси всередині неологізмів мають традиційно сталий характер із тяжінням до спрощення деривативних процесів із метою їх найшвидшої адаптації та входження до лексику.

Своєю чергою, серед неологізмів виділяють групи слів, що: 1) не отримали поширення і стали «мертвими»; 2) стали загальноживаними; 3) не перейшли до розряду популярних і залишилися у «статусі» неологізмів.

Неологізми – «нові слова», котрі позначають нові реалії (предмети або поняття), з'явилися в мові нещодавно, зберігають відтінок свіжості та незвичності і поступово переходять із пасивної до активної загальноживаної лексики.

Неологізми є відзеркаленням життя людини в лексиці, чутливої до перемін, активно реагуючої, відкритої, постійно змінної системи, наділеною здатністю закріплювати в слові плінність буття.

Література:

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. Васильев А.Д. Современное мифотворчество и российская телевизионная словесность. Москва : Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2014. 717 с.
3. Буторина Е.П. Русский язык и культура речи : учебное пособие. Москва : Форум, 2018. 288 с.
4. Ляшевская О.Н. Семантика русского числа : монография. Москва : Языки славянской культуры, 2018. 113 с.
5. Балаш Т.В. Русский язык в таблицах : пособие для подготовки к централизованному тестированию и экзамену. Минск : Тетра-Системс, 2018. 240 с.

Tretiakova K. Functionally-pragmatic mission of neologisms in language

Summary. In the last decades interest of philologists is concentrated on the anthropocentric, functionally-pragmatic aspect of new formations, appearance and fixing of new meanings. Linguistic pragmatics is a new subfield of linguistics, which appeared in the 30th years of the XX century thanks to the "The Theory of Signs" written by American philosopher Charles W. Morris. The so-called 'human factor' predominates in modern interpretation of pragmatics, when a man takes away language units, however he is limited in his choice in society and in effect of influence on the participants of communication. Thus, connection increases between pragmatics and active processes of nomination.

Activation of language processes assists development of pragmatics, pragmatic marking units are easily recognized, and their accuracy not only for a sender but also for the addressee depends on personal characteristics of communicators. Pragmatics estimates the 'live' speech, speech 'in motion' because speakers are able to regulate the methods of the ideas' expression independently, synchronously, irrespectively to known norms and rules.

The origin of neologisms is conditioned by the necessity of rapid comprehension and/or rethinking with the further nomination of realities of the surrounding world here and now.

Penetration of neologisms in speech not only makes it modern, but definitely attaches the time of the appearance by active functioning.

The active enriching of lexicon with the help of new formations is explained as influences of historical and technological changes. Connotative information is transmitted by speakers quicker than denotative through the vagueness of neolexemes' "fate". Neosememes, as fresh senses of words, depend on intralingual and extralingual factors.

Ways of neologisms' creation, from the change of plan of maintenance to complete assimilation of borrowings, occasionalisms and metaphorical transformations are described and demonstrated; tendencies and reasons of neologisms' attendance in language are also actualized. An essence of neolexemes is explicated from the point of their accuracy and practicality in enriching dictionary; derivative processes as mostly morphological in neologisms are proved; it is accented on effectiveness of concept "universal language category" in relation to the phenomenon of polysemy.

Key words: neologism, lexemic neologism, semantic neologism, neosememe, neolexeme, polysemy, pragmatics, lingvopragmatics, nomination.